

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ТОКАРЧУК ЛЮДМИЛА МИХАЙЛІВНА



УДК 347.633; 347.642

**ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ,
ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ,
ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ДЕРЖАВНОЇ
ОХОРОНИ СІМ'Ї**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Одеса – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільно-правових дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
МІНЧЕНКО Раїса Миколаївна,
голова Громадської організації «Правовий вимір»

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
дійсний член (академік)
Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України
СТЕФАНЧУК Руслан Олексійович,
Верховна Рада України,
Перший заступник Голови

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України
ХАРИТОНОВ Євген Олегович,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри цивільного права

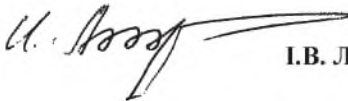
доктор юридичних наук, професор
ШИМОН Світлана Іванівна,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана,
завідувачка кафедри підприємницького
та корпоративного права

Захист відбудеться « ____ » _____ 2021 року о 10:00 годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради 41.086.03 Національного університету
«Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Фонтанська
дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного
університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса,
вул. Академічна, 2.

Автореферат розісланий « ____ » _____ 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради



І.В. Лагутіна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Вибір теми дослідження визначений соціальними, політичними і правовими чинниками, що зумовлюють необхідність глибокого всебічного осмислення правового забезпечення влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Кожна дитина заслуговує на щасливе дитинство в усіх його проявах, на оточення любов'ю і турботою сім'ї, захист держави, суспільства та громади, на можливість рости та повноцінно розвиватись. В Україні протягом останніх майже 30 років змінилися вектор державної соціальної політики щодо дітей та сприйняття суспільством шляхів і методів захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Схвалення розпорядженням Кабінету Міністрів України від 09.08.2017 № 526-р Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки та плану заходів з реалізації її I етапу актуалізувало питання застосування сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Загальна кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на початок 2019 року становила 69352 осіб, із них 4587 дітей проживали в дитячих інтернатних закладах та закладах соціального захисту для дітей. Такі діти були взяті під опіку держави з причин здебільшого трагічних (смерть батьків та інших осіб, які відповідно до закону зобов'язані ними опікуватись, вчинення злочинів відносно самих дітей та їх рідних та ін.).

Одним із пріоритетних завдань сучасного сімейного законодавства є створення ефективних соціально-правових засад для розвитку сім'ї, які включатимуть дієві механізми захисту прав і законних інтересів дітей, запобігатимуть дитячому сирітству, безпритульності, зменшать ризики настання необхідності виховання дітей в чужих сім'ях. Статтею 5 СК України передбачено засади державної охорони сім'ї загалом і охорону державою кожної дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування. Саме ці вихідні положення державної політики у сфері охорони сім'ї і дітей становлять підґрунтя для формування державної сімейної політики.

У науці сімейного права до теперішнього часу не здійснене комплексне дослідження всіх передбачених чинним законодавством форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Лише окремі форми влаштування таких дітей стали предметом дисертаційних досліджень вітчизняних науковців. Так, зокрема, проблематиці усиновлення були присвячені дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук Л.М. Зілковської (2002 р.), О.О. Грабовської (2005 р.), І.В. Ковальчук (2009 р.), Т.А. Стоянової (2009 р.), Н.П. Косенко (2014 р.), С.С. Журила (2015 р.), К.І. Березовської (2019 р.), опіки та піклування – Н. А. Д'ячкової

(2006 р.), Д.С. Прутяна (2007 р.), С.Є. Морозової (2011 р.), І.В. Мамай (2016 р.), дитячих будинків сімейного типу та прийомній сім'ї – О.І. Карпенко (2002 р.), дитячих будинків сімейного типу – В.Ю. Москалюк (2003 р.), інституту прийомного виховання – Ю.Ю. Черновалюк (2010 р.), Є.В. Падун (2017 р.), патронату – У.В. Романюк (2018 р.).

Окрім наведеного, предметом наукових пошуків були також питання, присвячені проблемам охорони та захисту майнових і особистих немайнових прав та інтересів дітей.

Серед визначальних робіт у сфері державної цивільно-правової політики, зокрема й сімейної, є дисертація Л.А. Музики «Цивільно-правова політика України», захищена 2021 року на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03.

Враховуючи сучасний вектор розвитку державної соціальної політики на деінституціалізацію, вітчизняна система влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, потребує вдосконалення, особливо це стосується її сімейних форм.

Теоретичним підґрунтям дослідження стали роботи цивілістів дорадянського періоду: Д.І. Азаревича, О.Л. Боровиковського, Є.В. Васьковського, М.Ф. Владимирського-Буданова, І.С. Вольмана, Ю.С. Гамбарова, Й.В. Гессена, Д.Д. Грімма, П.М. Дашкевича, М.Л. Дювернуа, О.І. Загоровського, О.С. Невзорова, К.О. Неволіна, М.О. Ошаніна, С.В. Пахмана, К.П. Победоносцева, А.С. Рабиновича, В.І. Синайського, Г.Ф. Шершеневича, а також праці радянських учених та сучасних науковців таких, як М.В. Антокольська, Т.С. Барило, А.М. Белякова, Ю.Ф. Беспалов, Д.В. Боброва, Т.В. Боднар, В.І. Борисова, Є.М. Ворожейкін, О.Г. Гойхбарг, В.С. Гопанчук, О.В. Дзера, Н.М. Ершова, І.В. Жилінкова, О.Ю. Ільїна, Л.П. Короткова, О.О. Красавчиков, О.С. Кізлова, Л.В. Красицька, Н.В. Лєтова, Р.А. Майданик, Г.К. Матвєєв, Є.Ф. Мельник, Р.М. Мінченко, Л.Ю. Михєєва, Л.А. Музика, А.М. Нечаєва, О.Й. Пергамент, С.О. Погрібний, Л.М. Пчелінцева, О.А. Пушкін, З.В. Ромовська, В.О. Рясенцев, Г.М. Свердлов, Р.О. Стефанчук, В.І. Труба, С.Я. Фурса, Є.О. Харитонов, Ю.С. Червоний, Ю.В. Черняк, Я.М. Шевченко, С.І. Шимон, В.Л. Яроцький, О.А. Явор та інші.

Отже, актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена необхідністю розвитку науки сімейного права щодо влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, вдосконалення чинного законодавства України в цій сфері та практики його застосування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане згідно з планами науково-дослідних робіт кафедри цивільно-правових дисциплін економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова за темами: «Майнові та немайнові права особи в умовах побудови правової держави в Україні: проблеми набуття, здійснення та захисту» (державний

реєстраційний номер 0108U003958); «Приватноправове регулювання суспільних відносин: традиції, сучасність, перспективи» (державний реєстраційний номер 0113U002740); «Забезпечення прав і законних інтересів учасників правовідносин, що виникають у сфері приватного права: проблеми теорії та практики» (державний реєстраційний номер 0118U004432).

Тема дисертації відповідає Плану законодавчого забезпечення реформ в Україні, схваленому Постановою Верховної Ради України від 04 червня 2015 р. № 509-VIII.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розробка концепції полісистемної турботи щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Для досягнення поставленої мети в дисертації вирішувалися такі завдання:

визначити генезу правового регулювання окремих форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

з'ясувати вплив правових джерел на розвиток норм сімейного права у сфері запобігання сирітству, сімейного влаштування дітей-сиріт;

виявити, вивчити та узагальнити наявні теоретико-правові дослідження проблем окремих форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; визначити ознаки та значення кожної з них;

обґрунтувати концепцію полісистемної турботи щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

сформулювати поняття «усиновлення», розкрити його основні ознаки і сутність на сучасному етапі розвитку законодавства і зважаючи на перспективи його розвитку;

визначити поняття форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і надати видову характеристику;

аргументувати необхідність прогнозованого розвитку законодавства на підставі системного збору та аналізу статистичних даних щодо неблагополучних сімей, влаштованих дітей у сім'ї громадян та інтернатні заклади;

визначити сутність, елементи і значення сімейної правової політики як особливого різновиду загальної сучасної правової політики держави;

сформулювати пропозиції щодо вдосконалення законодавства в сфері влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Предмет дослідження – влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як реалізація принципу державної охорони сім'ї.

Методи дослідження. Для оптимального вирішення поставлених завдань у дисертації застосовувалися загальнонаукові, а також спеціально-наукові методи наукового дослідження та підходи до пізнання правових явищ і процесів.

Серед загальнонаукових методів застосовувалися, зокрема, методи аналізу і синтезу: при виділенні окремих форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, для їх поглибленого вивчення, віднайдення спільних та відмінних ознак, групування особливих різновидів форм влаштування, що складають вид – опіку та піклування (підрозділ 1.2, розділ 3); з метою виділення серед норм міжнародного права тих, які варто брати за основу при реформуванні національного законодавства (підрозділи 4.1, 4.2); при вивченні ситуації щодо вирішення судами справ, учасниками яких є усиновлювачі, прийомні батьки, батьки-вихователі, підопічні діти; для оброблення офіційної статистичної інформації (розділ 3). Методи аналогії та індукції використовувалися при дослідженні питань становлення і розвитку законодавства про усиновлення та опіку (піклування), патронат, визначення спільних і відмінних ознак патронату, патронажу, соціальних послуг, заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству (розділ 3).

Системно-структурний метод застосовувався для визначення елементів, концепції полісистемної турботи щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, взаємозв'язків її елементів (розділи 1–4).

Серед спеціально-наукових методів використовувалися, зокрема: історико-правовий – для окреслення становлення і розвитку законодавства та правової думки щодо врегулювання відносин з опікуванням над сиротами (підрозділ 1.2, розділ 3); формально-логічний – для обґрунтування концепції полісистемної турботи щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, формулювання дефініцій у сфері опіки над дітьми тощо (розділ 3); техніко-юридичний – при формулюванні конкретних пропозицій з удосконалення законодавства (розділи 2, 3, 4); порівняльно-правовий – для визначення спільних і відмінних рис у правовому регулюванні відносин з влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у законодавстві України та законодавстві зарубіжних держав, відповідності актів чинного законодавства України міжнародно-правовим актам у цій сфері та їх імплементації у національну юридичну практику (розділи 1–4).

Емпіричну базу дослідження становлять матеріали судової та адміністративної практики, статистичні дані щодо питань захисту дітей, які потребують окремої уваги суспільства за 1999–2020 р.р.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в Україні спеціальним комплексним дослідженням проблем правового забезпечення влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в якому обґрунтовано концепцію полісистемної турботи щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що ґрунтується на нормах міжнародного та національного (зокрема, цивільного, сімейного, адміністративного) права.

За результатами проведеного дослідження сформульовані такі положення, що мають наукову новизну:

вперше:

обгрунтовано концепцію полісистемної турботи щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як державної, громадської і приватної діяльності з охорони і захисту прав та інтересів дітей, сприяння їхньому добробуту, можливості реалізації свого життєвого і творчого потенціалу, що ґрунтується на нормах міжнародного та національного права. Засадами цієї концепції є: пріоритет сімейного виховання дитини; збереження традиційних сімейних цінностей; підвищення ролі сім'ї та захисту дітей у суспільстві; профілактика, запобігання і подолання сімейного неблагополуччя; поліпшення умов і підвищення якості життя сімей і захисту прав дітей; охорона кожної дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування;

аргументовано, що правова політика щодо охорони сім'ї і дитинства має ґрунтуватись на загальновизнаних нормах міжнародного права з урахуванням національних інтересів держави і українського суспільства;

обгрунтовано необхідність запровадження законодавчої регламентації відшкодування майнової (матеріальної) та моральної шкоди малолітній дитині особою, яка самочинно змінила місце її проживання;

доведено потребу запровадження заходу захисту прав та інтересів дитини у разі виникнення конфлікту між батьками щодо визначення місця проживання дитини у вигляді поміщення дитини на короткий період до дитячого реабілітаційного закладу. Такий захід має застосовуватися, як виняток, до вирішення спору між батьками;

обгрунтовано, що політика деінституціоналізації передбачає перенесення практики догляду за дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, з інтернатного середовища у сім'ї загалом є виваженою. Проте в сфері влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, недопустимі необдумані експерименти на кшталт реорганізації системи інтернатного догляду, такі дії можуть призвести до негативних наслідків, у тому числі і до втягнення дітей у протиправну діяльність, вчинення відносно них злочинів, що в результаті не призведе до зменшення кількості безпритульних дітей. Впроваджуючи інновації у такій делікатній сфері, слід пам'ятати, що завжди будуть існувати діти, яких ніхто не візьме у сім'ю або яких, взявши у сім'ю під опіку або усиновлення, не припинять достроково опіку, що зумовить повернення дитини в інтернатний заклад. З огляду на зміну вектору державної соціальної політики щодо дітей, позбавлених батьківського піклування, із переважного влаштування їх не у сім'ї громадян під опіку, піклування, прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу, а повернення їх у свою сім'ю, окрім влаштування дитини-сироти, держава має організувати системний супровід таких сімей, метою якого, серед іншого, є стабілізація побутових умов проживання у сім'ях, поліпшення становища дітей у них для забезпечення повернення дітей у свої сім'ї та/або невилучення їх з природних сімей;

запропоновано розуміти під формами влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, врегульовану законом процедуру, в межах якої здійснюються заходи задля постійної або тимчасової турботи про дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, визначеними відповідно до закону юридичними та/чи фізичними особами на підставі рішення відповідного органу державної влади та органу місцевого самоврядування. У понятті відображено конвергенцію приватного та публічного права, враховано виконання державою своїх функцій із соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що виражається в організації влаштування зазначеної категорії дітей, тобто у здійсненні комплексу дій із визначення і надання дитині відповідного статусу до обрання ефективної форми влаштування для кожної конкретної дитини;

сформульовано визначення поняття усиновлення як форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Усиновлення – це прийняття усиновлювачем (усиновлювачами) у свою сім'ю дитини, що здійснюється на підставі рішення суду, внаслідок чого між усиновлювачем та його родичами, з однієї сторони, та усиновлюваним і його нащадками, з іншої сторони, виникають права та обов'язки, аналогічні тим, що існують між батьками і дітьми та їх родичами за походженням;

запропоновано розуміння опіки (піклування) як форми влаштування дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, в сім'ю з метою забезпечення та захисту її особистих немайнових і майнових прав та інтересів;

доведено, що між прийомними батьками, батьками-вихователями і підопічними часто складаються відносини, які за суттю можна вважати сімейними, а не просто відносинами з надання послуг із утримання та виховання дитини. У разі наявності таких відносин їх учасники мають право на спілкування, побачення і після припинення договору про утримання. У разі виникнення спору щодо права спілкування між прийомними батьками, батьками-вихователями і біологічними батьками колишніх підопічних суд має виходити із засад дотримання найкращих інтересів дитини, а також зважити інтереси фактичних вихователів та батьків;

на підставі системного аналізу норм чинного законодавства про патронат зроблено висновок про те, що патронат не є формою влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а має ознаки соціальної послуги. Протиріччя у нормах, що регулюють відносини патронату, зумовлюють невірність їх розуміння, призводять до спорів і зловживання щодо дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Зважаючи на мету встановлення патронату, враховуючи багатозначність терміну «патронат» у законодавстві, а також у зв'язку з тим, що СК України врегульовує сімейні відносини, а не відносини з соціального забезпечення, положення глави 20

розділу IV мають бути переглянуті, її норми повинні чітко закріплювати мету, підстави та правила встановлення патронату над дітьми;

доведено, що передбачені у ст. 5 СК України принципи: 1) держава забезпечує пріоритет сімейного виховання дитини, 2) держава бере під свою охорону кожна дитину-сироту і дитину, позбавлену батьківського піклування, – слід тлумачити так, що держава зобов'язана сприяти розвитку всіх форм сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. І лише в разі неможливості забезпечення сімейного влаштування, держава повинна вжити заходів щодо влаштування такої дитини до інтернатного дитячого закладу (медичного, соціально-освітнього);

на підставі дослідження судової, адміністративної практики, статистичних спостережень обґрунтовується необхідність забезпечення транспарентності діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що передбачає відкритість, комунікацію, а також підзвітність громаді та суспільству суб'єктів владних повноважень, до сфери діяльності яких належить влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, організація та реорганізація інституційних закладів для дітей;

аргументовано розуміння правової політики як науково обґрунтованої, послідовної і системної діяльності державних і недержавних структур зі створення ефективного механізму правового регулювання суспільних відносин, цивілізованого використання юридичних засобів для досягнення таких цілей, як найбільш повне забезпечення прав і свобод людини і громадянина, зміцнення правопорядку, створення умов для реалізації принципу верховенства права, формування правової державності і високого рівня правової культури, правового життя суспільства і особистості;

аргументовано, що одним із пріоритетів правової політики в Україні має бути формування державної сімейно-правової політики. Забезпечення державної політики у сфері сім'ї та дитинства, охорони і захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, має здійснюватися суб'єктами владних повноважень із залученням представників громадянського суспільства;

обґрунтовано ідею правової політики держави у сфері влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як забезпечення благополуччя дітей, створення умов для недопущення збільшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, сприяння сімейному влаштуванню таких дітей;

сформульовано висновок, що при формуванні правової політики держави у сфері інституційного догляду та виховання дітей не можна окремо виділяти питання реформування інтернатних закладів від питань державної сімейної політики загалом. Відокремлене вирішення питань влаштування дітей-сиріт та

дітей, позбавлених батьківського піклування, від забезпечення благополуччя кожної сім'ї, добробуту кожного домогосподарства буде неефективним;

визначено місце правотворчої і правозастосовної форм реалізації правової політики у сфері сім'ї та дитинства, яким надається першочергове значення. Іншими напрямками реалізації правової політики держави є інтерпретаційний, доктринальний, правонавчальний;

обґрунтовано необхідність розроблення і схвалення концепції державної сімейної політики, прийняття Закону України «Про опіку та піклування»;

вдосконалено:

висновок про необхідність врахування принципу дотримання найкращих інтересів дитини в частині обов'язкового забезпечення врахування думки дитини під час вирішення питань улаштування з огляду на вік і зрілість такої дитини;

наукове положення про те, що опіка та піклування є складним юридичним явищем – елементом системи приватного права, частиною розділу про особи (Л. Ю. Міхеєва, С. Є. Морозова) і, водночас, виконує роль форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

пропозицію щодо виключення із законодавства норм про усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в консульській установі або дипломатичному представництві України (К. І. Березовська). Додатково аргументовано, що зазначені органи, на відміну від суду, не уповноважені з'ясувати всебічно і повно обставини справи, не наділені повноваженнями щодо дослідження доказів, вирішення питання про усиновлення у присутності заявників і дитини тощо;

дістало подальшого розвитку:

висновок про збереження інтернатних закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також потребу у популяризації таких сімейних форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, як дитячий будинок сімейного типу та прийомна сім'я;

твердження про те, що опіка та піклування є родовими поняттями відносно понять «приймна сім'я» та «дитячий будинок сімейного типу», оскільки приймна сім'я та дитячий будинок сімейного типу є різновидами опіки та піклування (В. Ю. Москаленко, О. І. Карпенко). Зазначено, що прийомні батьки і батьки-вихователі є законними представниками підопічних дітей і діють без спеціальних на те повноважень як опікуни або піклувальники; на повноваження прийомних батьків і батьків-вихователів поширюються вимоги, встановлені для опікунів та піклувальників;

пропозицію щодо необхідності невідкладного приєднання до Конвенції ООН про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29 травня 1993 р. Додатково аргументовано необхідність приведення актів чинного законодавства України, що врегульовують відносини з усиновлення у відповідність до стандартів Конвенції ООН 1993 року та запропоновано,

зокрема, редакцію конкретних статей СК України. Зволікання щодо ратифікації Конвенції є перепорою у справі захисту прав та інтересів усиновлених дітей з іноземним елементом;

твердження про недостатність використання даних правової статистики для визначення ефективності застосування окремих форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, окреслення шляхів удосконалення законодавства, а також діяльності органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів та суду. Доведено необхідність перегляду національної статистичної системи щодо збору даних про: дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах; дітей, які постраждали від домашнього насильства, в тому числі постраждали від насильства за ознакою статі; дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів; дітей, які потребують додаткового захисту; причини позбавлення батьків батьківських прав; причини повернення дітей, позбавлених батьківського піклування, в кровні сім'ї із дитячих інтернатних закладів, а також сімей, в які вони були влаштовані на виховання; дитячі заклади всіх форм власності для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування тощо.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення, висновки та рекомендації дисертаційної роботи можуть бути використані у:

науково-дослідній роботі – для подальших наукових досліджень теоретичних і практичних проблем влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (Акт впровадження Одеського національного університету імені І.І. Мечникова від 27.04.2021 р.);

правотворчій діяльності – для вдосконалення сімейного та цивільного законодавства з метою ефективного регулювання відносин у сфері охорони і захисту прав та інтересів дітей, розроблення концепції державної політики у сфері сім'ї та дитинства;

правозастосовній діяльності – для вдосконалення діяльності службових і посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, до повноважень яких належить охорона і захист прав дітей (Акт впровадження Одеської обласної державної адміністрації від 22.04.2021 р., Акт впровадження Ради адвокатів Одеської області від 12.05.2021 р.);

навчальному процесі – при викладанні курсів «Цивільне право», «Сімейне право», «Особливості розгляду окремих категорій цивільних справ», «Система захисту прав дітей», а також при написанні підручників, посібників, практикумів із зазначених дисциплін (Акт впровадження Одеського національного університету імені І.І. Мечникова від 27.04.2021 р., Акт впровадження Західноукраїнського національного університету від 29.03.2021 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні теоретико-практичні положення, висновки і пропозиції, які містяться у роботі, доповідались на наукових і науково-практичних заходах, зокрема: Міжнародній науково-

практичній конференції «Трансформація ринкових відносин в Україні: організаційно-правові та економічні проблеми» (м. Одеса, 15 травня 2003 р.); Науково-практичній конференції «Феномен жорстокого поводження з дітьми: стан, проблеми, шляхи розв'язання» (м. Одеса, 21 квітня 2004 р.); Міжнародній науковій конференції «Шості осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 26–27 жовтня 2007 р.); 62-й Науковій конференції професорсько-викладацького складу і аспірантів ОНУ ім. І.І. Мечникова (м. Одеса, 28–30 листопада 2007 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Право та економіка: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Одеса, 30 травня 2008 р.); Науково-практичному семінарі «Проблеми формування та реалізації державної житлової політики» (м. Київ, 5 вересня 2008 р.); Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених «Сьомі осінні юридичні читання» (м. Хмельницький 28–29 листопада 2008 р.); Міжнародній науковій конференції, присвяченій пам'яті Ю. С. Червоного (м. Одеса, ОНЮА, 12 лютого 2010 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Становлення, функціонування та розвиток правових систем сучасності: проблеми науки і практики», присвяченій 145-й річниці створення Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (м. Одеса, 23 квітня 2010 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства», присвяченій пам'яті В.П. Маслова (м. Харків, 25 лютого 2011р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Перші Юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є.В. Васьковського» (м. Одеса, 15–16 квітня 2011 р.); Міжнародному семінарі «Защита прав личности с конституционно-, гражданско-и международно-правовой точки зрения: в Германии, Украине и Польше (право ЕС, Европейская конвенция по правам человека)» (м. Регенсбург, 1–2 липня 2011 р.); Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми цивільного права та процесу», присвяченій пам'яті Ю.С. Червоного (м. Одеса, 16 грудня 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства», присвяченій 90-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. В.П. Маслова (м. Харків, 16 березня 2012 р.); Щорічній міжнародній науково-практичній конференції ім. Ю.С. Червоного «Актуальні проблеми цивільного права та процесу» (м. Одеса, 13 грудня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми науки і практики цивільного, житлового та сімейного права», присвяченій 91-річчю з дня народження В.П. Маслова (м. Харків, 15 лютого 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Треті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права», присвячені пам'яті Є.В. Васьковського (м. Одеса, 17 травня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Четверті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права», присвячені пам'яті Є.В. Васьковського (м. Одеса,

16 травня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «П'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є.В. Васьковського» (до 150-річчя Одеського національного університету імені І.І. Мечникова) (м. Одеса, 22 травня 2015 р.); Науково-практичній конференції «Актуальні проблеми приватного права», присвяченій 94-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В.П. Маслова (м. Харків, 19 лютого 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сьомі юридичні диспути з актуальних проблем приватного права», присвячені пам'яті Є.В. Васьковського (м. Одеса, 26 травня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Восьмі юридичні диспути з актуальних проблем приватного права», присвяченій пам'яті Є.В. Васьковського (м. Одеса, 18 травня 2018 р.); XVII Науково-практичній конференції «Актуальні проблеми приватного права», присвяченій 97-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В.П. Маслова (м. Харків, 22 лютого 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Дев'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права», присвяченій пам'яті Є.В. Васьковського (м. Одеса, 17 травня 2019 р.).

Публікації. Основні положення та висновки роботи висвітлені в одноособовій монографії, розділі колективної монографії, у 27 наукових статтях, з яких 21 стаття опублікована у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 6 опубліковані у зарубіжних періодичних виданнях, в тому числі 2 статтях, опубліковані у зарубіжних виданнях, що включено до наукометричної бази Web of Science, а також у 42 тезах доповідей та повідомлень на міжнародних і всеукраїнських наукових і науково-практичних заходах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, що містять 13 підрозділів та 2 пункти, висновків, списку використаних джерел (618 найменувань), 4 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 511 сторінок, з яких основний зміст – 408 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет та методи дослідження, розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, їх апробацію, зазначено про публікації, структуру та обсяг дисертації.

Перший розділ «Концитуальні засади дослідження правового забезпечення влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» складається з двох підрозділів та присвячений визначенню методологічних засад дослідження, загальній характеристиці стану

дослідження правових проблем влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні.

У підрозділі 1.1. *«Методологія дослідження правових проблем влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування»* визначено специфіку методологічного інструментарію дослідження правових проблем влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Зазначено, що досягнення мети дослідження, вирішення його завдань можливо лише комплексно, у поєднанні емпіричних та теоретичних засобів. Відзначено недостатність застосування методів емпіричного дослідження при вивченні проблем сімейного права, зокрема спостереження та порівняння матеріалів статистичних спостережень. Аналіз даних судової та адміністративної статистики незаслужено залишається поза увагою дослідників, хоча саме їх всебічне вивчення дає підстави для висновків щодо оцінки ситуації у сфері подолання проблем сирітства, стану влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, стає в нагоді для прогнозування напрямів удосконалення законодавства.

У підрозділі 1.2. *«Стан дослідження правових проблем влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування»* розкривається ступінь дослідження та осмислення проблемних питань охорони і захисту прав та інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, відображених дослідниками в науковій, монографічній та навчальній літературі дорадянського, радянського і сучасного періодів. Акцентовано увагу на тому, що актуальність цих робіт у період їх видання визначалася політико-правовою дійсністю, а окремих із них – соціально-правовими потребами суспільства.

Окрему увагу у цьому підрозділі приділено аналізу робіт учених дорадянського періоду, присвячених правовому статусу дітей, опікуванню над сиротами (узаконовненню, усиновленню, опіці та піклуванню), навчання та діяльність яких були пов'язані з юридичним факультетом Новоросійського університету (Д.І. Азаревича, О.Л. Боровиковського, Є.В. Васьковського, І.С. Вольмана, Ю.С. Гамбарова, Й.В. Гессена, М.Л. Дювернуа, О.І. Загоровського, О.В. Куніцина). Відзначено важливе значення робіт згаданих та інших учених для розуміння становлення сучасного сімейного права, трансформації визнання рівних прав дітей, народжених у шлюбі і поза ним, щодо формування поглядів на дитину як суб'єкта права, еволюції законодавчої регламентації форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Наприкінці XIX ст. у працях класиків цивілістики наголошувалося на необхідності комплексного підходу до вирішення проблем дитячого сирітства, особливо з боку законодавчої влади, а саме визнання рівності прав дітей незалежно від народження, вирішення питань зайнятості батьків і забезпечення стабільності доходів сімей, формування правосвідомості громадян щодо визнання дитини рівноправним суб'єктом правових відносин тощо.

Правове регулювання влаштування дітей-сиріт у період перебування України у складі СРСР, а також погляди науковців щодо вирішення проблем сирітства залежали від конкретних історичних умов розвитку радянської держави. На початку створення СРСР радянські дослідники продовжили розвивати напрацювання вчених дорадянського періоду щодо визнання рівноправ'я дітей незалежно від народження, однак у правовій політиці держави превалювала ідея про те, що догляд за дітьми стане справою суспільною незалежно від того, народилися вони в шлюбі чи поза ним. Влаштування сиріт було справою актуальною у зв'язку з жовтневим переворотом, громадянською війною, процесами розкуркулення. На той час перемогла політична ідея – відмова від інституту усиновлення як буржуазного, що має на меті не допустити перехід спадкового майна до держави, а також забезпечити дітей від експлуатації в домогосподарстві (1918–1926 рр.).

Із 50-х років минулого століття розпочинаються ґрунтовні дослідження питань усиновлення, опіки та піклування над дітьми, повноважень органів опіки та піклування. Основними ідеями таких форм влаштування було визначено необхідність подолання дитячої безпритульності і злочинності, виховання підростаючого покоління на комуністичних ідеалах КПРС і радянської держави. Звідси – значна кількість норм законодавства мала публічно-правовий зміст, наукові дослідження тяжіли до суспільного виховання дітей, а не сімейного. Лише у 70-х роках минулого століття поступово в дослідженнях науковців починають превалювати аргументи на користь правового забезпечення влаштування дітей у сім'ї громадян, необхідності вдосконалення відповідних законодавчих норм.

У сучасний період активізація досліджень окремих форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, відбулась напередодні прийняття нового Сімейного кодексу України, а також після набрання ним чинності. Наукові роботи сучасних дослідників у галузі сімейного права просякнуті необхідністю вдосконалення чинного законодавства у зазначеній сфері. Водночас лише в незначній частині наукових праць ідеться про усунення помилок і прогалин у законодавстві, виявлених при застосуванні норм права учасниками сімейних правовідносин, адміністративними органами, прокуратурою та судами.

Другий розділ «Влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, як об'єкт правової політики держави» складається з трьох підрозділів та присвячений визначенню поняття та завдань сімейно-правової політики України у сфері влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, правових засобів запобігання дитячому сирітству та забезпечення охорони майнових прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, проблем, пов'язаних із законодавчим забезпеченням прав дітей на належне батьківське виховання, законодавчого

визначення поняття та мети влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

У підрозділі 2.1. *«Поняття та завдання державної сімейної політики України у сфері влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування»* викладені результати досліджень із теорії права, теорії цивільного права щодо поняття «правова політика». Розглянуто питання про належність врегулювання правових відносин з влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування до предмета таких видів державної політики, як приватноправова політика та соціальна політика. Зазначені відносини належать до приватноправової політики тому, що саме у СК України визначено форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, вимоги до опікунів, піклувальників та усиновлювачів тощо, нормами ЦК України встановлено правовий статус дитини, виходячи із право-, дієздатності особи, правила і процедуру встановлення, здійснення та припинення опіки та піклування, здійснення цивільних прав та інтересів дитини, відповідальність усиновлювачів, опікунів та піклувальників за шкоду, завдану підопічними тощо.

До державної соціальної політики – тому, що інші питання забезпечення функціонування форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, встановлення відповідного правового статусу дітей згаданих категорій, гарантії їх соціального забезпечення та надання пільг, процедура їх влаштування до інтернатних установ тощо регулюються законодавчими нормами про соціальне забезпечення.

Проаналізовано Концепцію державної сімейної політики, схвалену Постановою Верховної Ради України від 17.09.1999, відзначено її позитивний вплив на планомірний розвиток сімейного законодавства. Так, визначена у Концепції мета державної сімейної політики – забезпечення сприятливих умов для всебічного розвитку сім'ї та її членів, найповнішої реалізації сім'єю своїх функцій і поліпшення її життєвого рівня, підвищення ролі сім'ї як основи суспільства – досі є актуальною. Звичайно, що завдання, зміст і тактичні засади реалізації Концепції державної сімейної політики мають бути дещо відкориговані з урахуванням змін стану економіки та соціальної сфери. Має бути вироблена певна ідеологія збереження сім'ї, відповідального батьківства.

На підставі системного аналізу Концепції, державних програм підтримки сім'ї, законодавчих та інших нормативно-правових актів у сфері охорони і захисту прав дітей, судової практики, статистичних спостережень зроблено висновок про необхідність правової регламентації превентивної роботи з сім'ями із дітьми з метою запобігання або нейтралізації проблем сирітства на початку їх виникнення.

В підрозділі висловлено позицію, що, формуючи правову політику держави у сфері сім'ї та дитинства, не можна виділяти окремо питання

реформування інтернатних установ від питань державної сімейної політики загалом.

Наведені аргументи на користь розробці нової редакції Концепції державної сімейної політики. Запропоновано врахувати при розробці проекту Концепції, зокрема, Мінімальні стандарти благополуччя та безпеки дитини, розроблені Альянсом за захист дітей в гуманітарній діяльності (The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action) під егідою UNICEF.

Також запропоновано врахувати в нормотворчій діяльності результати парламентських слухань, метою яких є вивчення питань, що стосуються сімейного права і становлять суспільний інтерес та потребують законодавчого врегулювання.

Позитивно сприймаючи участь громадських організацій у формуванні цілісної концепції правової політики в сфері прав дітей у сучасних умовах, у підрозділі відзначено неврегульованість їх участі у формуванні державної політики щодо охорони дітей. Піддано критиці створення Національного управління по реформі деінституціоналізації (DI Офіс), яке буде діяти як незалежна неурядова установа, що фінансується донорами, з певними повноваженнями від Офісу президента. Лише органи державної влади надають праву загальну обов'язковість, стабільність, підтримку, а у разі необхідності забезпеченість права досягається можливістю застосування державного примусу.

У підрозділі 2.2. *«Правові засоби запобігання дитячому сирітству та забезпечення охорони майнових прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування»* розглянуто проблеми, пов'язані із: законодавчим забезпеченням прав дітей на належне батьківське виховання, особливостями захисту прав дітей, які проживають у неблагополучних сім'ях; регламентацією відповідальності батьків за неналежне виховання, піклування про дітей; запобігання жорстокому поводженню з дітьми.

Законодавче забезпечення прав дітей на належне батьківське виховання та захист прав дітей, які проживають у неблагополучних сім'ях, також має стати стратегічним напрямом державної політики.

Запорукою дотримання і захисту прав дітей є передусім належне і правомірне виконання батьками своїх обов'язків. У роботі розглянуто сімейно-правові, адміністративні та кримінальні санкції за неналежне виконання батьками своїх батьківських обов'язків. Зокрема, щодо відповідальності за несвоєчасну реєстрацію народження дитини в державному органі РАЦС; самочинну зміну місця проживання малолітньої дитини; ухилення батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання дітей тощо. Загалом передбачені національним законодавством норми щодо відповідальності батьків, які не забезпечують повноцінного догляду, утримання і виховання дітей, навряд чи можна назвати надто суворими.

Грунтуючись на аналізі адміністративної та судової практики, виявлено проблемні питання правозастосування, що мають негативний вплив під час вирішення справ щодо захисту прав дітей, які проживають у неблагополучних сім'ях. Обґрунтовано рекомендації щодо особливостей правозастосування в цій сфері для адміністративних органів та судів, наголошено на важливості дотримання балансу між правами батьків та дитини на спілкування, з одного боку, та захистом життя і здоров'я дитини, з іншого; організації контролю та активізації роботи з неблагополучними сім'ями, в яких систематично порушують права дітей.

На основі дослідження норм Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» запропоновано усунути прогалину, що міститься у п. 7 ч. 2 ст. 3 цього Закону, шляхом доповнення згаданої норми словом «усиновлювачі» після слова «батьки».

Сформульовано пропозиції щодо необхідності чіткого розмежування компетенції щодо запобігання та протидії домашньому насильству шляхом узгодженості дій органів освіти, охорони здоров'я, поліції, служб у справах дітей, управлінь молодіжної політики, сім'ї та туризму тощо, щодо запобігання жорстокому поводженню з дітьми.

Досліджуючи заходи запобігання дитячій безпритульності і сирітству, окрему увагу приділено питанням запобігання втраті дітьми права на житло. Зокрема, сформульовано пропозиції щодо вдосконалення змісту ст. 33 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» з метою подальшого врегулювання у проекті ЖК України (номер 2307-д від 04.09.2009, текст законопроекту до другого читання від 05.11.2010) правил про надання органами місцевого самоврядування дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, соціального житла з правом проживання (користування), а не на праві власності.

У *підрозділі 2.3. «Поняття і мета влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування»* проаналізовано підстави надання дитині статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, законодавче визначення поняття та мети влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також позиції науковців із цих питань. Аналізуючи значення публічно-правової складової у відносинах із застосування форм влаштування дітей, зроблено висновок, що рішення органу державної влади про застосування певної форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не є втручанням в приватну сферу життя людей, а є актом визнання з боку держави відповідних правових відносин.

У підрозділі запропоновано під формами влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, розуміти врегульовану законом процедуру, в межах якої здійснюються заходи задля постійної або тимчасової

турботи про дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, визначеними законом юридичними та/чи фізичними особами на підставі рішення відповідного органу державної влади.

Третій розділ «Сімейні форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» складається з чотирьох підрозділів, кожен з яких присвячено окремим формам сімейного влаштування згаданих категорій дітей. Викладенню результатів дослідження проблем правового регулювання кожної із форм влаштування за чинним законодавством передують короткий огляд історії становлення відповідної сімейної форми влаштування дітей. Викладення матеріалу супроводжується даними статистичних спостережень Держкомстату із наведенням їх аналізу.

У розділі відстоюється думка, що збереження сім'ї для дитини, а у разі неможливості – відносин з батьками, які добросовісно виконують свої батьківські обов'язки, має стати основною ідеєю державної сімейної політики. У зв'язку з деінституціалізацією у сфері захисту прав дітей обґрунтовується необхідність: вирішення питання залучення фахових соціальних працівників для надання допомоги на дому батькам, які не в змозі самостійно виконувати свої батьківські обов'язки; запобігання спорам щодо визначення місця проживання дитини; встановлення опіки та піклування над дитиною за наявності у неї батьків, які бажають опікуватися своєю дитиною, але не можуть це здійснювати самостійно в силу об'єктивних факторів (захворювання, інвалідність, тривале безробіття через незалежні від них причини) тощо.

Підрозділ 3.1. «Усиновлення (удочеріння)» складається із двох пунктів. **Пункт 3.1.1. «Загальні положення про усиновлення (удочеріння)»** присвячено докладному опису проблемних питань процедури усиновлення. Узагальнивши думки вчених-правознавців, наведено власне визначення поняття «усиновлення» як форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також проаналізовано пов'язані з цим спірні теоретичні та практичні питання.

У **пункті 3.1.2. «Особливості правового регулювання усиновлення з іноземним елементом»** звернено увагу на те, що усиновлення дітей-громадян України іноземними громадянами, на жаль, характеризується певною безконтрольністю з боку органів державної влади та їх посадових осіб. Підтримано пропозицію про скорочення повноважень закордонних дипломатичних установ України відносно усиновлення. Зазначені органи, на відміну від суду, не уповноважені з'ясовувати всебічно і повно обставини справи, не мають змоги виконувати процедури дослідження доказів, розгляду заяви про усиновлення у присутності заявників і дитини тощо.

Запропоновано залишити повноваження закордонних дипломатичних установ щодо усиновлення дітей-громадян України лише щодо випадків усиновлення одним із подружжя дитини другого з подружжя, які постійно або тимчасово проживають за межами України.

У разі залишення повноважень з усиновлення за закордонними дипломатичними установами, має бути чітко врегульована процедура усиновлення в них, порядок ведення обліку усиновлених дітей в електронному реєстрі, держателем і розпорядником якого має бути Кабінет Міністрів України.

Наведено аргументи щодо необхідності ратифікації Конвенції ООН про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29 травня 1993 р., а також реформування в зв'язку з цим законодавства про усиновлення. Зокрема, щодо зміни ст. 216 СК України, шляхом вилучення норми про заборону посередницької, комерційної діяльності щодо усиновлення дітей. На підставі аналізу судових рішень продемонстровано, що посередництво громадських організацій у справах про усиновлення існує і сьогодні, однак діяльність таких організацій законодавчо не врегульовано.

У підрозділі 3.2. «Опіка та піклування» проаналізована історія розвитку законодавства про опіку та піклування, що було чинним на території України, запропоновано власне визначення опіки та піклування як форми влаштування дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, в сім'ю.

Обгрунтовано, що при встановленні опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, норми СК України слід вважати визначальними, а норми ЦК України та Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» застосовуються субсидіарно. Так, аргументовано доведено, що конкретизація вимог до кандидата в опікуни (піклувальники) щодо переважного права осіб, які перебувають у сімейних, родинних відносинах з дитиною, бути призначеними опікуном (піклувальником) (ст. 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» та вимоги ч. 4 ст. 63 ЦК України) суперечить положенням ч. 2 ст. 244 СК України і значно звужує коло осіб, в сім'ї яких можуть бути влаштовані такі діти.

У підрозділі 3.3. «Прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу» розглянуто питання правової природи згаданих форм влаштування. Удосконалено положення про те, що опіка та піклування є родовими поняттями відносно понять «прийомна сім'я» та «дитячий будинок сімейного типу», враховуючи положення ч. 4 ст. 256–2, ч. 5 ст. 256–6 СК України, якими передбачено, що прийомні батьки і батьки-вихователі є законними представниками підопічних дітей і діють без спеціальних на те повноважень як опікуни або піклувальники.

Додатково аргументовано, що відносини, які складаються між прийомними батьками, батьками-вихователями та влаштованими у їхні сім'ї підопічними дітьми, – є квазі-сімейними формами влаштування дітей в сім'ю.

З метою дотримання найкращих інтересів дитини, врахування прав та інтересів прийомних батьків та батьків-вихователів обґрунтовано необхідність внесення змін до ст. 221 СК України про те, що згода на усиновлення запитується у прийомних батьків та батьків-вихователів. Такі зміни кореспондуватимуть із п. 1 ч. 1 ст. 213 СК України, яким передбачено, що за наявності кількох осіб, які виявили бажання усиновити одну і ту саму дитину, переважне право на її усиновлення має громадянин України, в сім'ї якого виховується дитина.

На підставі аналізу рішень ЄСПЛ обґрунтовано висновок, що складовими найвищих інтересів дитини, які мають бути взяті до уваги при вирішенні питань про відібрання дитини від батьків, про визначення місця і особи, з якою має проживати дитина, є: збереження зв'язків дитини з її сім'єю, за винятком випадків, коли сім'я виявилася особливо непридатною для проживання; розірвання сімейних зв'язків може бути застосоване лише у виняткових випадках; органам державної влади необхідно зробити все для збереження особистих відносин між батьками та дітьми.

Зважаючи на значну кількість, а іноді неузгодженість нормативно-правових актів, якими врегульовуються відносини опіки та піклування над дітьми, у тому числі і влаштування в прийомну сім'ю або дитячий будинок сімейного типу, доведено необхідність кодифікації таких нормативно-правових актів шляхом прийняття окремого Закону України «Про опіку та піклування».

У *підрозділі 3.4. «Патронат»* на підставі дослідження історії розвитку законодавства про патронат, мети його встановлення у різні історичні періоди, особливостей врегулювання у чинному законодавстві доводиться безпідставність ототожнення відносин патронату з інститутом опіки та піклування. Обґрунтовано, що патронат над дітьми належить до соціальних послуг, які надаються з метою запобігання, подолання та протидії домашньому насильству. У зв'язку з цим пропонується виключити із розділу IV СК України главу 20 «Патронат над дітьми» як таку, що не є предметом регулювання цього Кодексу.

Законодавство про патронат має безліч вад, зокрема, відсутні вимоги щодо звітності патронатних вихователів, відповідальності патронатних вихователів за неналежне виконання їхніх обов'язків за договором про патронат тощо.

Нечіткість правового статусу патронатного вихователя може призвести до конфлікту інтересів між ним і батьками чи іншими законними представниками дитини, яку взято під патронат, оскільки передання дитини на виховання іншій особі не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування про неї. Крім цього, патронат може стати прийомом здійснення незаконного усиновлення, що продемонстровано на прикладах судової практики.

Четвертий розділ «Модернізація законодавства про влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» складається із двох підрозділів, у кожному з яких розкрито проблемні питання охорони

і захисту прав згаданих категорій дітей, пов'язані із великими перетвореннями у сфері інтернатного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що відбуваються у цей час в нашій державі з урахуванням міжнародно-правових актів.

У підрозділі 4.1. «*Несімейні форми влаштування дітей і реформування системи інституційного догляду та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування*» зазначається, що з 2015 року Урядом України ухвалено низку розпоряджень і планів щодо реформування системи догляду за дітьми та окреслено шляхи щодо встановлення догляду за ними на рівні сім'ї і громади. Реалізація цих планів здійснюється з використанням коштів МБРР та ЄС. Однак в Україні, як і раніше, значна кількість дітей проживає в інтернатних закладах. Крім того, багато дітей перебувають в неблагополучних сім'ях, зазнаючи при цьому прямих ризиків розлучення із родинами та отримання альтернативного догляду. Вкрай важливо, щоб уряд впроваджував процеси деінституціалізації розумно і відповідно до Керівних принципів ООН щодо альтернативного догляду за дітьми.

Аналіз Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 р. № 526-р., дав підстави для висновку, що документ, який претендує на визначення вектора глобальної перебудови законодавства у сфері сімейного забезпечення проживання і виховання дітей, не повинен розробляти і ухвалювати орган виконавчої влади. Такі ґрунтовні питання належать до компетенції органу законодавчої влади. Доведено, що запровадження запозиченого з актів Ради Європи терміну «інституційний догляд» не повинно призвести до відмови від вживання поняття «інтернатні заклади». Крім цього, термін «інституційний догляд» потребує чіткого законодавчого визначення.

Обґрунтовується необхідність популяризації альтернативних механізмів догляду за дітьми, зокрема, прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу як таких, що максимально наближені до сімейного оточення і тому вважаються найбільш сприятливими для особистісного розвитку дитини.

Підрозділ 4.2. «*Вплив міжнародних правових актів і рішень ЄСПЛ на оновлення законодавства про влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування*» присвячено докладному вивченню чинників, що впливають на зміну векторів розвитку національного законодавства про права та інтереси дітей. Аналіз актів ООН, РЄ і актів національного законодавства свідчить про значний вплив на останнє міжнародних правових актів щодо прав та інтересів дітей. Україна унормовує свої законодавчі та соціальні процеси і системи відповідно до вимог міжнародних правових актів. У національне законодавство України імplementовано більшість норм ратифікованих конвенцій та міждержавних договорів у сфері охорони і захисту прав дітей. Додатково обґрунтовано необхідність приєднання України до

Конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29 травня 1993 р., а також внесення відповідних змін до національного законодавства.

Проаналізовано практику ЄСПЛ стосовно захисту прав та інтересів дітей, яка може мати ключове значення для вирішення спорів про повернення дитини у сім'ю, усиновлення, встановлення опіки та піклування тощо. Звернено увагу, що переважно порушення стосуються ст. 8 ЄКПЛ – право на повагу до приватного і сімейного життя. Застосування практики ЄСПЛ під час вирішення таких спорів сприяє впровадженню в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів дотримання прав людини, створює передумови для зменшення кількості заяв до ЄСПЛ.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** викладено найважливіші теоретичні й практичні результати проведеного дослідження, до яких віднесено, зокрема, такі положення:

1. Сучасне правове регулювання відносин з влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, ґрунтується на досягненнях законодавства та правової думки науковців дорадянського та радянського періодів. Спостерігається правове наступництво розуміння усиновлення, опіки та піклування, завдань та ідей влаштування дітей-сиріт, зокрема, щодо змісту усиновлення, опіки та піклування як штучної підстави створення сім'ї, використання сімейних та інтернатних форм влаштування з метою запобігання дитячому сирітству та втягненню дітей у злочинну діяльність; недопущення їх захворюваності та смертності; навчання ремеслу, надання професійних знань, які можуть стати джерелом існування в подальшому житті.

2. Одним із пріоритетів правової політики в Україні має стати розробка державної сімейно-правової політики, однією із цілей якої є забезпечення благополуччя дітей. Формування державної політики у сфері сім'ї та дитинства, охорони і захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, має здійснюватися суб'єктами владних повноважень спільно із представниками громадянського суспільства.

Державна сімейна політика, здійснювана з метою правового забезпечення благополуччя дітей, повинна, перш за все, бути орієнтована на збереження для дитини її біологічної сім'ї за умови забезпечення розвитку в умовах безпеки, можливості самореалізації. У разі якщо обставини не дозволяють отримати таку стабільність, слід вживати заходи альтернативного влаштування – у сім'ї громадян під опіку (піклування) та усиновлення, а у разі неможливості – в інтернатні заклади.

Ідеєю правової політики держави у сфері влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є створення умов для недопущення збільшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування; усунення ризиків для дітей у сім'ях, у яких виникли складні життєві обставини, сприяння сімейному влаштуванню таких дітей, відновленню благополуччя сімей для повернення дітей, влаштованих в чужі сім'ї та інтернатні заклади.

При формуванні правової політики держави у сфері сім'ї та дитинства не слід виділяти окремо питання реформування інтернатних закладів від питань державної сімейної політики загалом. Відокремлене вирішення питань влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, від вирішення питань благополуччя кожної сім'ї, добробуту кожного домогосподарства, очікувано не буде ефективним.

3. Основними напрямками реалізації державної правової політики у сфері охорони сім'ї та дитинства є: 1) правотворчий; 2) правозастосовний; 3) інтерпретаційний; 4) доктринальний; 5) правонавчальний.

4. Системний аналіз рекомендацій, резолюцій та принципів ООН та РЄ щодо становища дітей свідчить про те, що реалізація прав та найвищих інтересів дитини безпосередньо пов'язана із забезпеченням державами економічної стабільності в цілому, оскільки це має вплив на добробут домогосподарств, можливість забезпечити кожній дитині якісне харчування, оздоровлення, розвиток, навчання тощо.

При формуванні державної сімейної політики слід враховувати документи ООН щодо розробки ефективної національної стратегії запобігання розлученню дітей зі своїми біологічними сім'ями шляхом: сприяння спроможності сімей піклуватися про своїх дітей, їх захисту та розширення прав і можливостей із забезпечення відповідної підготовки фахівців у сфері соціальних послуг та сприяння участі дітей і сімей в прийнятті рішень, що стосуються їх безпосередньо; формування національної політики з метою перебудови системи інтернатного типу в сторону все більш дрібних будинків сімейного типу, які вважаються більш придатними для розвитку дитини порівняно з великими установами; спрямування національної політики на зміцнення альтернативних способів догляду, таких як прийомні сім'ї, які вважаються більш сприятливими для розвитку дитини.

5. Взаємодія приватних і публічних інтересів у влаштуванні дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, за допомогою сімейних форм влаштування та якісних інтернатних закладів прослідковується, зокрема, у міжгалузевих зв'язках норм сімейного права з нормами цивільного, адміністративного та кримінального права.

6. Під формами влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, слід розуміти врегульовану законом процедуру, в межах якої здійснюються заходи задля постійної або тимчасової турботи про дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, визначеними законом юридичними та/чи фізичними особами на підставі рішення відповідного органу державної влади.

7. Існує термінологічна неузгодженість дефініції «усиновлення», що наводиться в законодавчих актах: ст. 207 СК України, ч. 1 ст. 24 Закону України «Про охорону дитинства», ст. 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування».

Задля її усунення запропоновано власне визначення поняття усиновлення як форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Усиновлення – це прийняття усиновлювачем (усиновлювачами) у свою сім'ю дитини, що здійснюється на підставі рішення суду, внаслідок чого між усиновлювачем та його родичами, з однієї сторони, та усиновлюваним і його нащадками з іншої сторони, виникають права та обов'язки, аналогічні тим, що існують між батьками і дітьми та їх родичами за походженням.

8. Опіка та піклування – це форма влаштування дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, в сім'ю з метою забезпечення та захисту її особистих немайнових і майнових прав та інтересів.

9. Опіка та піклування є родовими поняттями відносно понять «приймна сім'я» та «дитячий будинок сімейного типу», з урахуванням положень ч. 4 ст. 256–2, ч. 5 ст. 256–6 СК України, якими передбачено, що прийомні батьки і батьки-вихователі є законними представниками підопічних дітей і діють без спеціальних на те повноважень як опікуни або піклувальники.

10. Відносини, що складаються між прийомними батьками, батьками-вихователями та влаштованими у їхні сім'ї підопічними дітьми, є квазі-сімейними формами влаштування дітей в сім'ю.

Враховуючи практику ЄСПЛ, що між підопічними дітьми і особами, які їх виховують, можуть складатися сімейні відносини, обґрунтовується пропозиція щодо внесення змін до СК України стосовно забезпечення права підопічних дітей і опікунів/піклувальників (батьків-вихователів, прийомних батьків) на спілкування після закінчення опіки та піклування у разі, якщо між ними виникли сімейні відносини.

Спори між батьками і опікунами/піклувальниками (батьками-вихователями, прийомними батьками) розглядаються в судовому порядку. Суд розглядає справу про надання права на спілкування особі, під опікою (піклуванням) якої перебувала дитина, і такій дитині, за обов'язкової участі заявників, органу опіки та піклування або уповноваженого органу виконавчої влади, батьків, а також дитини, якщо вона за віком і станом здоров'я може висловити свою думку.

11. Договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї і договір про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу належать до змішаних цивільно-правових договорів з превалюванням елементів договору про надання послуг. Предметом таких договорів є: виховання, утримання та нагляд за прийомною дитиною. Такі договори є договорами на користь третьої особи, оплатними, двосторонніми.

12. У результаті дослідження історії розвитку норм про патронат, мети його запровадження протягом різних історичних періодів, а також врегулювання у чинному законодавстві доводиться необґрунтованість ототожнення відносин патронату з інститутом опіки та піклування.

13. Політика деінституціоналізації, запроваджена Національною стратегією реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 09 серпня 2017 р. № 526-р, передбачає перенесення практики догляду за дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, з інтернатного середовища у сім'ї.

Враховуючи досвід зарубіжних країн, а також сучасний стан влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у нашій державі, необхідним слід визнати збереження інтернатних закладів для влаштування згаданих категорій дітей, а також потребу у популяризації таких сімейних форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, як дитячий будинок сімейного типу та прийомна сім'я.

14. Прогалина, що існує у законодавстві щодо відсутності поняття «влаштування дітей до закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування», може бути усунута шляхом доповнення розділу IV СК України окремою статтею такого змісту: «Влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в установи для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування – це влаштування таких категорій дітей під нагляд до закладів освіти, закладів охорони здоров'я, соціального захисту різних форм власності, у тому числі, створених юридичними особами приватного права у формі невідповідних товариств або громадських спілок, діяльність яких відповідає вимогам нормативно-правових актів».

15. СК України встановлено відповідальність за самочинну зміну місця проживання малолітньої дитини. Запропоновано доповнити ст. 162 СК України частиною третьою такого змісту: «3. Особу, яка самочинно змінила місце проживання малолітньої дитини, може бути в судовому порядку зобов'язано відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану цій малолітній дитині.».

16. Норми щодо процедури усиновлення в консульській установі та дипломатичному представництві України є дискримінаційними. Процедура усиновлення має бути однаковою як для усиновлювачів-громадян України, які постійно проживають в Україні, так і для усиновлювачів-іноземців чи усиновлювачів-громадян України, які проживають за межами України.

Запропоновано залишити повноваження закордонних дипломатичних установ щодо усиновлення дітей-громадян України лише щодо випадків усиновлення одним із подружжя дитини другого з подружжя, які постійно або тимчасово проживають за межами України.

Водночас мають бути чітко врегульовані процедура усиновлення в закордонних дипломатичних установах, порядок ведення обліку усиновлених

дітей в електронному реєстрі, держателем і розпорядником якого має бути Кабінет Міністрів України.

17. Видається необхідним доповнити ст. 226 СК України новою частиною такого змісту «4. Справи про усиновлення іноземцями дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, суд розглядає у відкритому судовому засіданні.».

Запровадження такої норми сприятиме спрощенню здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених іноземцями та громадянами України, які проживають за її межами, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які є громадянами України.

18. Конкретизація вимог до кандидата в опікуни (піклувальники) щодо переважного права осіб, які перебувають у сімейних, родинних відносинах з дитиною, бути призначеними опікуном (піклувальником) (ст. 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», та ч. 4 ст. 63 ЦК України) суперечить положенням ч. 2 ст. 244 СК України і значно звужує коло осіб, в сім'ї яких можуть бути влаштовані діти.

При встановленні опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, норми СК України є визначальними, норми ЦК України та Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» застосовуються субсидіарно.

19. На підставі системного аналізу ст. 256–1 СК України, ст. 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», п. 6 Положення про прийомну сім'ю, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 565, щодо визначення прийомної сім'ї обґрунтовується висновок про доцільність виключення із поняття, закріпленого у ст. 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», словосполучення «із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування».

20. Патронат над дітьми належить до соціальних послуг, що надаються з метою запобігання, подолання та протидії домашньому насильству. У зв'язку з цим пропонується виключити з Розділу IV СК України главу 20 «Патронат над дітьми».

21. Положення ст. 33 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» не відповідають статті 47 Конституції України. Пропонується внести зміни до частини другої статті 33 Закону, замінивши фразу «в разі відсутності в таких дітей права на житло» на «в разі відсутності у таких дітей житла, що належить їм на праві власності або користування».

22. Видається доцільним доповнити перелік осіб, на яких поширюється дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству, такою категорією осіб, як усиновлювачі. З цією метою пропонується доповнити п. 7 ч. 2 ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» словом «усиновлювачі» після слова «батьки».

Усиновлення є актом цивільного стану нарівні з батьківством, актові записи щодо згаданих станів є окремими незалежно від реалізації права усиновлювачів бути записаними матір'ю, батьком дитини.

23. Серед інших суб'єктів, які можуть брати участь у заходах щодо запобігання та протидії домашньому насильству, у ч. 5 ст. 6 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» названо також фізичних осіб, які надають соціальні послуги, у тому числі послуги патронату над дітьми. Відзначено суперечність наведеної норми положенням СК України, відповідно до яких патронат – це не послуги, а форма влаштування дітей. А соціальні послуги, передбачені статтями 10 та 17 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», вважаються патронажем. Неточність формулювання норми ч. 5 ст. 6 згаданого Закону призводить до неоднозначності в його розумінні та трактуванні на практиці.

24. Виходячи з теоретично обґрунтованих висновків щодо існування двох основних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, – усиновлення та опіки і піклування (з такими різновидами опіки, як дитячий будинок сімейного типу та прийомна сім'я) – доводиться необхідність прийняття Закону України «Про опіку та піклування». Предметом регулювання цього Закону мають бути відносини, що виникають у зв'язку зі встановленням, здійсненням та припиненням опіки та піклування.

У Законі слід систематизувати актуальні норми чинних нормативно-правових актів щодо встановлення опіки та піклування, зокрема й відносин з організації дитячого будинку сімейного типу та прийомної сім'ї, деталізувати повноваження органів опіки та піклування як установників управління майном малолітньої дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, щодо раціонального, прибуткового для дітей використання належного їм нерухомого майна.

25. Необхідно вилучити зі ст. 437 ЦПК України норм, якими передбачені повноваження державного виконавця щодо подання ним до суду подання про тимчасове влаштування дитини до дитячого або лікувального закладу, як неефективних в практичному застосуванні. Такі повноваження пропонується передати органам опіки та піклування.

26. Недостатнім є використання у національній юридичній практиці даних правової статистики для визначення ефективності застосування окремих форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, окреслення шляхів удосконалення законодавства, а також діяльності органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів та суду.

Для прийняття ефективних рішень у сфері нормотворчості та правозастосування на міжнародному та національному рівні з метою поліпшення добробуту дітей, зроблено висновок про необхідність перегляду національної статистичної системи щодо збору даних про: дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах; дітей, які постраждали від домашнього насильства, у тому числі постраждали від насильства за ознакою статі; дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів; дітей, які потребують додаткового захисту; причини позбавлення батьків батьківських прав; причини повернення дітей, позбавлених батьківського піклування, в кровні сім'ї із дитячих інтернатних закладів, а також сімей, в які вони були влаштовані на виховання; дитячі заклади всіх форм власності для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування тощо.

27. На сьогодні жодним нормативно-правовим актом не передбачено здійснення статистичних спостережень щодо передачі дитини за договором патронату у сім'ю, облік кількості складених актів про факт передачі дитини. З метою ефективного забезпечення прав та інтересів дітей, виявлення закономірностей у якісному і кількісному застосуванні інституту патронату обґрунтовано необхідність враховувати кількість дітей, переданих під патронат, причини передання, вид законних представників, від яких передається дитина, отримання/неотримання згоди щодо передання дитини під патронат, термін перебування дитини під патронатом, причини припинення договору про патронат. Тільки так можна визначити, чи є цей інститут результативним, чи є він ефективнішим за поміщення дитини в інтернатний заклад на період подолання її сім'єю складних життєвих обставин, та протягом якого періоду сім'ї долають такі обставини і що цьому сприяє тощо.

Запропоновано внести зміни до Форми електронної обліково-статистичної картки дитини, затвердженої наказом Міністерства соціальної політики України від 28 грудня 2015 р. № 1256, в якій передбачити не тільки облік дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, а й відомості про передання дітей за договором патронату.

Необхідним є внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 148, якими слід передбачити збір детальної статистичної інформації соціальними закладами, які здійснюють функції з організації надання послуг патронату.

28. Доцільно упорядкувати діяльність закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, різних форм власності шляхом запровадження їх ліцензування, налагодження системи нагляду та перевірки відповідними органами державної влади так само, як і щодо інтернатних закладів, створених органами державної влади та місцевого самоврядування.

29. Приєднання України до Конвенції ООН про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29 травня 1993 р.,

а також внесення відповідних змін до національного законодавства є необхідним.

У разі ратифікації Конвенції ООН, потребуватиме змін, зокрема, ст. 216 СК України, якою встановлено заборону посередницької, комерційної діяльності щодо усиновлення дітей. Може бути дозволена посередницька діяльність щодо усиновлення дітей організаціям, які мають ліцензії, видані в Україні, іноземним уповноваженим організаціям за умови їх акредитації в Україні. Такі організації мають бути некомерційними з основною метою діяльності – надання професійної допомоги щодо усиновлення усиновлювачам-іноземцям.

30. Позитивно оцінюючи діяльність неурядових організацій із захисту прав дитини, наведено критичні аргументи щодо створення за ініціативою Уповноваженого Президента України з прав дитини Національного управління по реформі деінституціоналізації (DI Офіс) у формі неурядової установи, що фінансується донорами, та покладення на нього повноважень із координації, контролю співпраці між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування щодо реалізації реформи.

Формування державної політики щодо реформування інтернатних закладів та вирішення долі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не може покладатися на іноземні чи міждержавні громадські організації. Участь таких організацій може полягати у сприянні обміну досвідом між фахівцями із країн, де реформа інтернатних закладів пройшла успішно, консультуванні, навчанні вітчизняних спеціалістів у сфері надання соціальних послуг для дітей, наданні цільових інвестицій тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографія:

1. Токарчук Л.М. Влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: приватно-правові проблеми: монографія. Одеса: Фенікс, 2020. 420 с.

Розділ у колективній монографії:

2. Токарчук Л.М. Дотримання прав та інтересів дитини у зв'язку з тимчасовою окупацією частини території України та проведенням антитерористичної операції /*Ukraina po Rewolucji Godności. Prawa człowieka-tożsamość narodowa*. Uniwersytet Łódzki, Bookmarked Publishing&Editing. Łódź-Olsztyn, 2017. С.147–155.

Наукові статті у фахових виданнях:

3. Зілковська Л.М. До питання про удосконалення законодавства щодо захисту прав дітей на житло. *Держава і право*. 2005. Вип. 27. С. 323–327.

4. Зілковська Л.М. Щодо участі прокурора у справах про усиновлення. *Держава і право*. 2005. Вип. 28. С. 366–369.

5. Зілковська Л.М. Деякі проблеми захисту прав дітей, які проживають у неблагополучних сім'ях. *Держава і право*. 2005. Вип. 29. С. 376–380.

6. Зілковська Л.М. Недоліки законодавства про патронат над дітьми та шляхи його удосконалення. *Держава і право*. 2007. Вип. 27. С. 323–327.

7. Зілковська Л.М. Правове регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. *Часопис ХУУП «Університетські наукові записки»*. 2007. № 4 (24). С. 127–133.

8. Зілковська Л.М. Проблеми захисту прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на житло. *Часопис ХУУП «Університетські наукові записки»*. 2008. № 4 (28). С. 136–140.

9. Зілковська Л.М. Проблеми удосконалення законодавства про усиновлення. *Вісник Одеського національного університету*. 2008. Т. 13. Вип. 10: Правознавство. С. 48–54.

10. Зілковська Л.М. Таємниця усиновлення і проблеми правового регулювання її дотримання. *Правова держава*. 2008. Вип. 20. С. 303–310.

11. Зілковская Л.М. Правовые проблемы защиты прав детей в исследованиях ученых Новороссийского университета. *Вісник Одеського національного університету*. 2008. Т. 13. Вип. 9: Правознавство. С. 32–40.

12. Зілковська Л.М. Принцип пріоритетності сімейного виховання дитини в Україні: сутність і значення. *Вісник Одеського національного університету*. 2010. Т. 15. Вип. 1: Правознавство. С. 38–44.

13. Зілковская Л.М. Некоторые аспекты охраны прав детей в свете международных соглашений. *Вісник Одеського національного університету*. 2011. Т. 16. Вип. 15: Правознавство. С. 33–40.

14. Зілковська Л.М. Загальна характеристика понять, що використовуються у законодавстві щодо влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Правова держава*. 2013. Вип. 24. С. 261–267.

15. Зілковська Л.М. Договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї. *Наука і правоохорона*. 2013. № 1 (19). С. 261–264.

16. Zilkovska L. Child-Support Alimony is the Issue of Legislation and Practice. *Вісник Одеського національного університету*. 2015. Т. 20. Вип. 1(26): Правознавство. С. 105–112.

17. Зілковська Л.М. Сутність конституційних гарантій прав дітей та їх взаємозв'язок із сімейним правом. *Вісник Одеського національного університету*. 2015. Т. 20. Вип. 2 (27): Правознавство. С. 15–22.

18. Зілковська Л.М., Черненко В.А. Проблемні питання застосування законодавства про стягнення аліментів з батьків, діти яких були усиновлені. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 109–119.

19. Зілковська Л.М. Припинення усиновлення: теорія і практика правозастосування. *Наука і правоохорона*. 2016. № 1 (31). С. 296–301.

20. Токарчук Л. М. Патронат над дітьми: постановка проблеми. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 91–96.

21. Токарчук Л. М. Дитячий будинок сімейного типу: проблеми правового регулювання. *Правова держава*. 2019. № 34. С. 64–69.

22. Токарчук Л., Скрипнюк О. Захист прав та інтересів дітей в умовах війни на сході України та в анексованій Автономній Республіці Крим: нові виклики для України. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2020. № 2 (12). С. 4–11.

23. Токарчук Л. М. Державна сімейна політика України: сучасний стан і перспективи. *Наука і правоохорона*. 2020. № 1 (47). С. 9–17.

Статті у зарубіжних наукових виданнях:

24. Зилковская Л. М. Устройство детей-сирот и детей, оставшихся без родительского попечения, по законодательству Украины, России и Беларуси. *Промышленно-торговое право*. 2009. № 3. С. 47–53.

25. Зилковская Л. М. Совершенствование законодательства Украины об устройстве детей-сирот и детей, лишенных родительского попечения: вопросы дефинирования. *Право.by*. 2016. № 2. С. 118–123.

26. Токарчук Л. М. Дети-сироты и дети, оставшиеся без попечения родителей: регулирование в Украине. *Промышленно-торговое право*. 2018. № 6. Минск: ООО «Типография Макарова и К». С. 89–91.

27. Selivanova N., Tokarchuk L., Chuvakov O. Analysis of taxation burden in ukraine in 2014–2016. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. № . 3. Vol. 4. P. 288–294.

28. Токарчук Л. М. Правовое регулирование устройства детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки, по законодательству Украины. *Jurnalul Juridic National: Teorie Si Practica*. 2019. № . 2 (36). С. 74–79.

29. Truba V., Borshch V., Maslennikov Y., Tokarchuk L. Public-private partnership as an investment and innovation tool for medical facilities: a case of Ukrainian healthcare. *Wiadomości Lekarskie*. Tom LXXII, 2019. № 11 cz. I. P. 2155–2160.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

30. Зілковська Л. М. Усиновлення повнолітніх – за і проти. *Трансформація ринкових відносин в Україні: організаційно-правові та економічні проблеми: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 травня 2003 р.)*. Одеса: Астропринт, 2003. С. 32–34.

31. Зілковська Л. М. Проблема жорстокого поводження з дітьми та шляхи її вирішення. *Феномен жорстокого поводження з дітьми: стан, проблеми, шляхи розв'язання: матеріали наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 квітня 2004 р.)*. Одеса: ООДА, 2004. С. 32–38.

32. Зілковська Л. М. Перспективи створення ювенальних судів України. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. О.: Міжнар. гуманітар. ун-т, 2006. Вип. 4. С. 13–18.

33. Зілковська Л. М. Чи потрібен суспільству інститут патронування над дітьми як форма влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування? *Актуальні проблеми юридичної науки: зб. тез доп. Міжнар. наук. конф. «Шості осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 26–27 жовтня 2007 р.). Хмельницький: ХУУП, 2007. С. 101–103.

34. Зілковська Л. М. Патронат як нова форма влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні. *Матеріали 62-й Научн. конф. проф.-препод. состава и аспирантов ОНУ им. И. И. Мечникова* (г. Одесса, 28–30 ноября 2007 г.). Одесса: ОНУ имени И. И. Мечникова, 2007. С. 113–115.

35. Зилковская Л. М. Усыновляемый как субъект правовых отношений по усыновлению. *Право та економіка: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 30 травня 2008 р.). Одеса: Астропринт, 2008. С. 140–145.

36. Зілковська Л. М. Політика держави Україна в сфері охорони та захисту житлових прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. *Проблеми формування та реалізації державної житлової політики: зб. тез за матеріалами Наук.-практ. семінару* (м. Київ, 5 вересня 2008 р.). К.: ІДП НАНУ, 2008. С. 33–36.

37. Зілковська Л. М. Стан влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Одеській області: *матеріали 63-й научн. конф. профес.-препод. состава, аспирантов и соискателей ОНУ имени И. И. Мечникова* (г. Одесса, 17–20 ноября 2008 г.). Одесса: Б.и., 2008. С. 154–156.

38. Зілковська Л. М. Питання удосконалення законодавства в сфері усиновлення. *Актуальні проблеми юридичної науки: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених «Сьомі осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 28–29 листопада 2008 р.): У 4-х частинах. Хмельницький: Вид-во ХУУП, 2008. Ч. 3 «Цивільне право. Сімейне право. Міжнародне приватне право. Комерційне право. Цивільний, господарський та адміністративний процес». С. 113–114.

39. Зилковская Л. М. Значение исследований ученых Новороссийского университета в сфере защиты прав детей. *Життя І. В. Шерешевського як духовна єдність між поколіннями юристів: матеріали Міжнар. наук. конф.* (м. Одеса, 13 грудня 2008 р.); за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. Є. О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2008. С. 160–165.

40. Зилковская Л. М. Проблемы защиты прав детей в трудах ученых Новороссийского университета: *матеріали 64-ї наук. конф. проф.-виклад.*

складу і наук. працівників ОНУ імені І.І. Мечникова (м. Одеса, 25–27 листопада 2009 р.). Одеса: Астропринт, 2009. С. 50–54.

41. Зілковська Л.М. Усиновлення – невирішені проблеми. *Актуальні проблеми цивільного права та процесу*: матеріали Міжнар. наук. конф., присвяченої пам'яті Ю.С. Червоного (м. Одеса, ОНЮА, 12 лютого 2010 р.). Одеса: Фенікс, 2010. С. 87–91.

42. Зілковська Л.М. Проблеми законодавчого закріплення пріоритетності сімейного виховання дитини в Україні. *Становлення, функціонування та розвиток правових систем сучасності: проблеми науки і практики*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 145-й річниці створення Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (м. Одеса, 23 квітня 2010 р.). Одеса: Астропринт, 2010. С. 183–187.

43. Зілковська Л.М. Дитячий будинок сімейного типу як одна з форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: матеріали 65-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників ОНУ імені І.І. Мечникова (м. Одеса 24–26 листопада 2010 р.). Одеса: Астропринт, 2010. С. 55–57.

44. Зілковська Л.М. Правові форми влаштування дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування. *Актуальні проблеми цивільного права та процесу*: матер. Міжнар. наук. конф., присвяченої пам'яті Ю.С. Червоного, (м. Одеса, 17 грудня 2010 р.). Одеса: Фенікс, 2010. С. 35–40.

45. Зілковська Л.М. Про доцільність використання досвіду парламентських слухань для удосконалення сімейного законодавства. *Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті В.П. Маслова (м. Харків, 25 лютого 2011р.). Харків: НЮАУ, 2011. С. 116–121.

46. Зілковська Л.М. Конституційні основи забезпечення прав дітей на сімейне виховання. *Перші Юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є.В. Васковського*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15–16 квітня 2011 р.). Одеса: Астропринт, 2011. С. 186–188.

47. Зилковская Л.М. Европейские правовые стандарты и защита прав детей в Украине. *Защита прав личности В конституционно-, гражданско- и международно-правовом аспекте: в Германии, Украине и Польше (право ЕС, Европейская Конвенция по правам человека)*: тезисы Междунар. семинара (г. Регенсбург, 1–2 июля 2011 г.). Регенсбург, 2011. Ч. I. С. 112–121.

48. Зилковская Л.М. Процессуальный порядок рассмотрения дел о восстановлении родительских прав. *Защита прав личности в конституционном, гражданско-правовом и международно-правовом аспекте в Германии, Украине и Польше*: Немецко-Украинско-Польский семинар. Ч. II (г. Одеса, НУ «Одесская юридическая академия», 28–29 сентября 2011 г.). Регенсбург, 2011. Кн. 5. С. 166–177.

49. Зілковская Л. М. Защита прав детей в Украине в свете европейских правовых стандартов. *Актуальні проблеми цивільного права та процесу: матеріали Міжнар. наук. конф., присвяченої пам'яті Ю. С. Червоного*, (м. Одеса, 16 грудня 2011 р.). Одеса: Фенікс, 2011. С. 20–24.

50. Зілковська Л. М. Деякі питання забезпечення реалізації житлових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 90-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. В. П. Маслова* (м. Харків, 16 березня 2012 р.). Харків: НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2012. С. 150–153.

51. Зілковская Л. М. Конституционные предпосылки охраны прав и интересов детей. *Приватно-правове регулювання суспільних відносин: традиції, сучасність, перспективи: Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 19–20 квітня 2012 р.). Одеса: Астропринт, 2012. Т. 2. С. 214–229.

52. Зілковская Л. М. Проблемы правового регулирования семейных правоотношений в трудах ученых Новороссийского университета: *Другі юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Приватно-правове регулювання суспільних відносин: традиції, сучасність, перспективи»* (м. Одеса, 19–20 квітня 2012 р.). Одеса: ОНУ, 2012. С. 214–229.

53. Зілковська Л. М. Визначення деяких понять, що використовуються у сфері законодавчого регулювання форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: *Матеріали 67-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників ОНУ імені І. І. Мечникова* (м. Одеса 28–30 листопада 2012 р.). Одеса: Астропринт, 2012. С. 103–106.

54. Зілковська Л. М. Щодо поняття сім'ї у сімейному законодавстві України: *Актуальні проблеми цивільного права та процесу: матеріали Щорічної міжнар. наук.-практ. конф. ім. Ю. С. Червоного* (м. Одеса, 13 грудня 2012 р.). Одеса: Фенікс, 2012. С. 150–153.

55. Зілковська Л. М. Правова природа договору про влаштування дітей до прийомної сім'ї: *Актуальні проблеми науки і практики цивільного, житлового та сімейного права: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 91-річчю з дня народження В. П. Маслова* (м. Харків, 15 лютого 2013 р.). Х.: Право, 2013. С. 70–72.

56. Зілковська Л. М. Питання удосконалення законодавства про усиновлення дітей-громадян України іноземцями та громадянами України, які проживають за її межами: *Треті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 17 травня 2013 р.). Одеса: Астропринт, 2013. С. 226–268.

57. Зілковська Л.М. Питання викладання цивілістичних процесів у вищому навчальному закладі: *Матеріали 68-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників ОНУ імені І.І. Мечникова (економіко-правовий факультет)* (м. Одеса, 26–28 листопада 2013 р.); ред. кол.: І.С. Канзафарова, В.І. Труба, Н.В. Ільєва [та ін.]. Одеса: Астропринт, 2013. С. 76–79.

58. Зілковська Л.М. Право ребенка жить и воспитываться в семье: *Актуальні проблеми приватного права*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 92-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В.П. Маслова (м. Харків, 28 лютого 2014 р.). Харків, 2014. С. 125–128.

59. Зілковська Л.М. Влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського влаштування, як реалізація принципу державної охорони сім'ї. *Четверті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є.В. Васьковського*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 травня 2014 р.) /упоряд. та відп. ред. І.С. Канзафарова. Одеса: Астропринт, 2014. С. 131–134.

60. Зилковская Л.М. Законодательные дефиниции в сфере регулирования семейного устройства детей-сирот и детей, лишенных родительского попечения. *Матеріали 69-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу економіко-правового факультету ОНУ імені І.І. Мечникова* (м. Одеса, 26–28 листопада 2014 р.) /відп. ред.: І.С. Канзафарова, О.О. Нігрєєва; відп. секретар А.Л. Святошнюк. Одеса: Астропринт, 2014. С. 155–159.

61. Зілковська Л.М. Співвідношення конституційних і сімейно-правових норм щодо утримання дитини. *П'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є.В. Васьковського*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (до 150-річчя Одеського національного університету імені І.І. Мечникова) (м. Одеса, 22 травня 2015 р.) /упоряд. та відп. ред. І.С. Канзафарова. Одеса: Астропринт, 2015. С. 114–116.

62. Зілковська Л.М. Чи доцільно стягувати аліменти з батьків, діти яких були усиновлені. *Актуальні проблеми приватного права*: матеріали Наук.-практ. конф., присвяч. 94-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В.П. Маслова (м. Харків, 19 лютого 2016 р.). Х., 2016. С. 76–78.

63. Зілковська Л.М. Деякі питання утримання дитини у разі її усиновлення. *Методологічні засади вдосконалення цивільного процесуального права*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. до 150-річчя від дня народж. Є.В. Васьковського (м. Одеса, 8 квітня 2016 р.) /уклад.: І.В. Андронов, Н.В. Волкова, О.В. Сатановська. Одеса: Юрид. літ.-ра, 2016. С. 26–29.

64. Токарчук Л.М. Передбачувані проблеми розгляду справ про усиновлення у зв'язку з реформуванням цивільного процесуального законодавства. *Судова реформа в Україні: реалії та перспективи*: Матеріали

наук.-практ. конф. (м. Київ, 18 листопада 2016 р.). К.: Інститут законодавства ВРУ, 2017. С. 393–397.

65. Токарчук Л.М. Новели законодавства про патронат. *Сьомі юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є.В. Васьковського*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 26 травня 2017 р.) /відп. ред. І.С. Канзафарова. Одеса: Астропринт, 2017. С. 149–152.

66. Токарчук Л.М. Максимально можливе урахування інтересів дитини за законодавством України. *Актуальні проблеми приватного права*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті Ю.С. Червоного (до 90-річчя від дня його народження) (м. Одеса, 15 грудня 2017 р.) /упоряд. і відп. ред.: І.С. Канзафарова, В.М. Зубар. Одеса: Астропринт, 2017. С. 14–22.

67. Токарчук Л.М. Врахування думки дитини при вирішенні питань, що стосуються її життя, та дотримання принципу «інтереси дитини». *Восьмі юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є.В. Васьковського*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) /упоряд. і відп. ред. І.С. Канзафарова. Одеса: Астропринт, 2018. С. 109–114.

68. Токарчук Л.М. Правова політика держави Україна у сфері влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. *Право, економіка та управління: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю економіко-правового ф-ту ОНУ імені І.І. Мечникова (м. Одеса, 14–15 верес. 2018 р.) /відп. ред. І.А. Ломачинська, А.В. Смітюх. Одеса: Фенікс, 2018. С. 569–573.

69. Токарчук Л.М. Роль суду у вирішенні спорів щодо дітей. *Реформування цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. ім. Ю.С. Червоного (м. Одеса, 16 листопада 2018 р.) /за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Н.Ю. Голубевої. Одеса: Фенікс, 2018. С. 36–38.

70. Токарчук Л.М. Правила подання і розгляду заяви про усиновлення: проблеми правового регулювання. *Актуальні проблеми приватного права*: матеріали XVII наук.-практ. конф., присвяч. 97-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В.П. Маслової (м. Харків, 22 лютого 2019 р.). Харків: Право, 2019. С. 231–235.

71. Токарчук Л.М. Перспективи емпіричних досліджень правових проблем влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Дев'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є.В. Васьковського*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 травня 2019 р.) /упоряд. і відп. ред. І.С. Канзафарова. Одеса: Астропринт, 2019. С. 109–114.

Інші публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

72. Зілковська Л. М. Перспективи створення ювенальних судів України. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса, 2006. Вип. 4. С. 13–18.

73. Зилковская Л. М. Проблемы правового регулирования устройства детей-сирот и детей, оставшихся без родительского попечения (по законодательству Украины и России). *Право и экономика: актуальные проблемы науки и практики*: сб. научн. ст. Одесса: Астропринт, 2008. С. 104–129.

74. Зілковська Л. М. Соціальні норми та їх види / *Теорія права і держави: підручн.*; за заг. ред. д-ра юрид. наук А. С. Васильєва. К.: КНТ, 2009. С. 63–75.

75. Зілковська Л. М. Влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування / *Сімейне право України: підручн.*; за ред. Є. О. Харитоновна, Н. Ю. Голубевої. К.: Істина, 2010. С. 243–295, 301–308.

76. Зілковська Л. М. Законні інтереси дитини в сімейному праві і законодавстві України. *Часопис цивілістики*. Одеса, 2010. Вип. 9. С. 22–25.

77. Зілковська Л. М. Поняття сім'ї і закономірності розвитку сімейного законодавства про державну охорону сім'ї. *Сучасні проблеми приватного права: 36. наук. праць, присвяч. 80-ій річниці з дня народження Я. М. Шевченко* / відп. ред. Н. С. Кузнецова, Р. О. Стефанчук. К.: ВГО «Асоціація цивілістів України», Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2012. С. 59–64.

АНОТАЦІЯ

Токарчук Л. М. Влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як реалізація принципу державної охорони сім'ї. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021.

Дисертація є першим у вітчизняній науці спеціальним комплексним дослідженням правових проблем влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як реалізації принципу державної охорони сім'ї.

У процесі здійснення дослідження у роботі розроблено і обґрунтовано концепцію полісистемної турботи щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як діяльності держави, громадянського суспільства (недержавних і комерційних інституцій), окремих фізичних осіб із охорони і захисту прав та інтересів дітей, сприяння їхньому добробуту, можливості реалізації свого життєвого і творчого потенціалу, що ґрунтується на нормах міжнародного та національного права. Визначено основні засади

концепції, окреслено коло питань, які мають стати стратегічними напрямками вдосконалення законодавства, а також основні напрями реалізації державної політики в зазначеній сфері.

До основних висновків і пропозицій, сформульованих у роботі, належать такі: щодо визначення понять «форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «усиновлення», «опіка та піклування» та їх змісту; висновки щодо правової природи патронату та місця норм про патронат у законодавстві; відносно забезпечення найкращих інтересів дитини при вирішенні питання про можливість спілкування між колишніми підопічними і прийомними батьками; щодо збереження інтернатних закладів; щодо унормування процедури усиновлення у закордонних дипломатичних установах України.

Обґрунтовано пропозицію щодо необхідності невідкладного приєднання України до Конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29 травня 1993 р. і реформування у зв'язку з цим законодавства, що врегульовує відносини з усиновлення.

Сформульовано низку пропозицій щодо удосконалення норм СК України, інших нормативно-правових актів, що врегульовують відносини з охорони прав та інтересів дітей, влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Ключові слова: дитина-сирота, дитина, позбавлена батьківського піклування, усиновлення, опіка, піклування, дитячий будинок сімейного типу, прийомна сім'я, патронат, батьки-вихователі, прийомні батьки, інтернатні заклади, інституційний догляд, деінституціалізація, сімейна політика держави.

АННОТАЦИЯ

Токарчук Л.Н. Устройство детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, как реализация принципа государственной охраны семьи. – Рукопис.

Диссертация на соискание научной степени доктора юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Национальный университет «Одесская юридическая академия», Одесса, 2021.

Диссертация является первым в отечественной науке специальным комплексным исследованием правовых проблем устройства детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, как реализации принципа государственной охраны семьи.

В процессе проведения исследования в работе разработана и обоснована концепция полисистемной заботы о детях-сиротах и детях, оставшихся без родительского попечения работы, как деятельности государства, гражданского общества (негосударственных и коммерческих институтов), отдельных

физических лиц по охране и защите прав и интересов детей, содействию их благосостоянию, возможности реализации своего жизненного и творческого потенциала, основанных на нормах международного и национального права. Определены основные принципы концепции, очерчен круг вопросов, которые должны стать стратегическими направлениями совершенствования законодательства, а также основные направления реализации государственной политики в указанной сфере.

К основным выводам и предложениям, сформулированным в работе, относятся: определение понятий «формы устройства детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки», «усыновление», «опека и попечительство» и их содержание; выводы относительно правовой природы патроната и места норм о патронате в законодательстве; суждения об обеспечении наилучших интересов ребенка при решении вопроса о возможности общения между бывшими подопечными и приемными родителями; предложения по сохранению интернатных учреждений; рекомендации по урегулированию процедуры усыновления в зарубежных дипломатических учреждениях Украины, и др.

Обосновано предложение о необходимости немедленного присоединения Украины к Конвенции о защите детей и сотрудничестве в области межгосударственного усыновления от 29 мая 1993 г. и реформирования в связи с этим законодательства, регулирующего отношения по усыновлению.

Сформулирован ряд предложений по совершенствованию норм СК Украины, других нормативно-правовых актов, регулирующих отношения по охране прав и интересов детей, устройства детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей.

Ключевые слова: ребенок-сирота, ребенок, оставшийся без попечения родителей, усыновление, опека, попечительство, детский дом семейного типа, приёмная семья, патронат, родители-воспитатели, приемные родители, интернаты, институциональный уход, деинституционализация, государственная семейная политика.

SUMMARY

L.M. Tokarchuk. Arrangement for Orphans and Children Deprived of Parental Care as the Implementation of the Principle of State Family's Protection. – Manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Law in the specialty 12.00.03 – Civil Law and Civil Process; Family Law; International Private Law. – National University "Odesa Law Academy". Odesa, 2021.

The dissertation is the first in the domestic science of comprehensive study of the legal problems of the arrangement for orphans and children deprived of parental care, as the implementation of the principle of State family's protection.

Every child deserves a happy childhood in all its manifestations, the environment with the love and care of the family, the protection of the state, society and community, the opportunity to grow and fully develop. In Ukraine, the vector of State social policy on children and society's perception of ways and means of protecting orphans and children deprived of parental care has changed over the last thirty years. The approval by order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 09.08.2017 No. 526-r of the National Strategy for the Reform of the System of Institutional Care and Upbringing of Children for 2017–2026 and the action plan for the implementation of its first stage updated the issue of using family forms of arrangement for orphans and children deprived of parental care.

In the process of the research, the author developed and substantiated the concept of polysystem care for orphans and children deprived of parental care, as the State activity, civil society (non-State and commercial institutions), individuals to protect and defend the rights and interests of children, to promote their well-being, and to realize their life and creative potential, based on the norms of international and national law. The basic principles of the concept are defined, the range of issues that should become strategic directions for improving legislation, as well as the main directions for implementing state policy are outlined.

The main conclusions and offers of the work are: concerning definition of a concept “a form of arrangement for orphans and children deprived of parental care”, “adoption”, “custody and guardianship” and their contents; conclusions regarding the legal nature of the patronage and the place of the rules on patronage in the legislation; concerning the provision of the best interests of the child when considering the possibility of communication between former wards and foster parents; the preservation of residential institutions; regarding the rationalization of adoption procedures in foreign diplomatic institutions of Ukraine, etc.

The definition of adoption as a form of arrangement for orphans and children deprived of parental care has been formulated. Adoption is the acceptance by the adoptive parent (s) of a child into their family and is carried out by a court decision, resulting in rights and obligations similar to those between parents and children and their relatives, on the one hand, and between the adoptive parent and descendants.

It is proposed to understand guardianship (custody) as a form of arranging for orphan or child deprived of parental care into a family in order to ensure and protect his personal non-property and property rights and interests.

It is proved that relationships are often formed between foster parents, foster parents and wards, which in fact can be considered family, and not simply to provide services for the maintenance and upbringing of the child. In the case of such relations, their participants have the right to communicate, meet even after the termination of the support agreement. In the event of a dispute about the right of communication between foster parents, foster parents and biological parents of former wards, the court should be based on the principles of the best interests of the child, as well as take into account the interests of actual educators and parents.

On the basis of a systematic analysis of the norms of the current legislation on patronage, it is concluded that patronage is not a form of arrangement for orphans and children deprived of parental care, but has signs of social service. Contradictions in the rules governing the relationship of the patronage make their understanding unfaithful, lead to disputes and abuse of orphans and children deprived of parental care. Given the purpose of establishing patronage, taking into account the ambiguity of the term "patronage" in the legislation, as well as the fact that the Family Code of Ukraine regulates family relations, and not social security relations, the provisions of chapter 20 of section IV should be revised, its norms should receive clear forms on the purpose, grounds and rules for establishing patronage over children.

There is justified the proposition to accede immediately to the Convention on Protection of Children and Cooperation in Respect of Intercountry Adoption of May, 29, 1993 and to reform in this regard the legislation, which regulates the adoption relationship.

There are formulated the proposals to improve the norms of the Family Code of Ukraine, other legal acts, that regulate relations on protection of the rights and interests of children, the arrangement for orphans and children deprived of parental care.

Key words: orphan child, child deprived of parental care, adoption, custody, guardianship, family-type orphanage, family, patronage, mentors, adoptive parents, boarding schools, institutional care, deinstitutionalization, family policy of the State.

Підписано до друку 22.07.2021 р. Формат 60х90/16.
Ум.-друк. арк. 1,9. Тираж 100 прим. Зам. № 2107-21.

Видано і віддруковано в ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.
Тел. +38050 7775901 +38 048 7959160
e-mail: fenix-izd@ukr.net
www.feniksbooks.com